

האם דלאל אבו אמנה עוד תשיר בפני יהודים?

בימים אלה, שבהם הסיסמא "ביחד ננצח" מקיפה אותנו מכל עבר, ובשם, הממלכתיות, אנחנו נדרשים לשים בצד את המחלוקות שקדמו ל-7 באוקטובר, השאלה "מי הם אנחנו?" חשובה מתמיד. מספר מחשבות על אזרחות, שייכות וסולידריות, על רקע ההתנכלות לערבים אזרחי ישראל.

ד"ר גל לוי

באחד מימי המלחמה, מחמוד, צייץ מאיר פנים מאום אל-פחם, פרסם כהרגלו כמעט מדי בוקר תמונה של כוס קפה ערבי וכתב 'בוקר טוב' בעברית ובערבית. תוך שעה קלה הציוץ היה מטרה למתקפה מתוזמרת ששלחה אותו לעזה, האשימה אותו בחברות בחמאס והוסיפה כהנה וכהנה קללות בתגובות ובהודעות פרטיות. מחמוד לא ידע כי באותו הבוקר התפרסמה בחדשות הידיעה ש-21 חיילים נהרגו בעזה. מתקפה מעין זו היא נחלתם של אזרחיות ואזרחים ערבים רבים מאז בוקר ה-7 באוקטובר. הראשון

המלחמה שפרצה בעקבות פלישת כוחות החמאס לישראל ב-7 באוקטובר זעזעה את הציבור היהודי הישראלי באופן שאינו מוכר מאירועים מלחמתיים בעבר. אחת ההשלכות הבולטות של המלחמה הייתה ההסתערות על הרשתות החברתיות בחיפוש אחר התבטאויות "לא ראיות" של אזרחיות ואזרחים ערבים. עצם השימוש במונח "אזרחים" כאן מעורר שאלה שאותה אבקש לפרק במחשבה על אזרחות, שייכות וסולידריות ביום שאחרי.

רדיפה אחרי סטודנטיות וסטודנטים

רק לפני זמן לא רב, בימי שיא מגפת הקורונה, יצאו ישראלים רבים למרפסות להריע לצוותים הרפואיים. כחמישית מצוותי הרפואה הם אזרחים ערבים שלקחו חלק במשימה במסירות, על אף וכנגד ההסתה הבלתי פוסקת מכיוונו של ראש הממשלה בנימין נתניהו. אותה תקופה זכורה מהתמונות ומהסרטונים שרצו ברשתות החברתיות ובערוצי התקשורת בשבח דו־הקיום היהודי-ערבי בבתי החולים. היה זה רגע נדיר שבו אזרחים פלסטינים, כקבוצה ולא כיחידים, זכו להיות חלק מ"החדשות החיוביות". אך עם דעיכת המגפה דעכה גם ההתעניינות באזרחים אלה. בשנת 2023, כאשר יצאו מאות אלפים לרחובות במחאה על ההפיכה המשטרית, שבו האזרחים הערבים ונדחקו לקרן זוית. פה ושם, כאשר מי מהם הוזמן לדבר אל המפגינים מעל הבימה, דבריו מושטרו וצונזרו על מנת שלא ירגיזו את הקהל בדיבור על הכיבוש או על מצבם בשולי החברה הישראלית.

הרדיפה אחר סטודנטיות וסטודנטים ערבים לא קרתה מעצמה. זמן קצר לאחר ה-7 באוקטובר הרשתות החברתיות היו יעד ליחידים וארגונים שעסקו באיתור אזרחיות ואזרחים ערבים "סוררים".

שהגיב כך היה רקטור אוניברסיטת חיפה, כיום הנשיא הנבחר, פרופסור גור אלרואי. שלושה ימים לאחר חדירת החמאס לישראל השעה אלרואי שישה סטודנטים ערבים ללא בירור או הליך משמעותי. חברי הסגל שמחו על ההליך החפוז של הרקטור, "זכו" לכך שהארגון המקרטיסטי "אם תרצו" פרסם את שמות המרצים בפומבי, וכך הם היו יעד לאלימות ולהסתה. בחודש ינואר, עם תחילת הלימודים, ביקשה האוניברסיטה להשעות את הסטודנטים בנימוק שעצם נוכחותם בקמפוס עלולה לגרום לתוצאות הרוות אסון. באופן דומה, סטודנטית ערבייה באוניברסיטת

הפגנה של סטודנטים באוניברסיטת תל אביב (עידו ארז, YNET)

בעלי ובעלות מקצועות חופשיים – לא נזקף לזכותם. מהו הדבר המאפשר לבטל את מעמד האזרחות באבחה אחת?

הערבים נותרו אזרחים על תנאי

במחצית השנייה של המאה ה-20, התיאוריה של האזרחות באה על מנת להשלים את החסר בתיאוריה של הלאומיות. בקצרה, התיאוריה של הלאומיות גרסה, החל מראשית המאה ה-19, כי העולם המודרני מתארגן על בסיס התאמה בין גבולות הישות המדינית הלגיטימית לבין גבולות התרבות המשותפת לחבריה. באופן פרדוקסלי, היה זה הקולוניאליזם האירופאי שתורם להתגבשותו של סדר זה, כאשר הוא נתן בידי הקולוניות את הלאומיות כמכשיר אידיאולוגי רב עוצמה במאבקן לשחרור. ואמנם, בעקבות מלחמת העולם השנייה התארגן העולם מחדש על בסיס הרעיון של מדינת הלאום. אלא שאליה וקוץ בה, גבולות הלאום לא בהכרח חפפו את גבולות המדינות – החדשות והישנות. בהקשר זה הסוציולוגיה הפוליטית פנתה אל האזרחות וחשיבותה בכינונו של סדר פוליטי לגיטימי. אופייה הניטרלי לכאורה של האזרחות מבחינה תרבותית והתמקדותה בזכויות הפרט הציעו פתרון להגדרת טיב היחסים שבין מדינה לחברה והלגיטימיות שלהם.

בן גוריון נדרשה לא להגיע לכיתת הלימודים על מנת לא להכביד על חברותיה לספסל הלימודים.

הרדיפה אחר סטודנטיות וסטודנטים ערבים לא קרתה מעצמה. זמן קצר לאחר ה-7 באוקטובר הרשתות החברתיות היו יעד ליחידים וארגונים שעסקו באיתור אזרחיות ואזרחים ערבים "סוררים". זה מה שקרה לדלאל אבו אמנה, זמרת ידועה בעולם הערבי וחוקרת מוח בעלת תואר דוקטור מהטכניון הנשואה לסגן מנהל בית החולים העמק בעפולה. צוות המדיה החברתית שלה פרסם בשמה את המשפט "אין מנצח מלבד אללה" ולצידו דגל פלסטין, ותוך זמן קצר צייצנית דוברת ערבית, העוסקת בניטור ציורים מעין אלה, הפיצה את הצינוץ לצד פרשנות מרחיקת לכת על מקומו של משפט זה בהיסטוריה של האסלאם. כאשר אבו אמנה פנתה למשטרה כדי להתלונן על המתקפה שהיא הייתה נתונה בה, היא מצאה את עצמה עצורה בחשד להסתה ותמיכה בטרור. גם לאחר סגירת התיק נגדה, מספר חודשים מאוחר יותר, עדיין ביתה של אבו אמנה בעפולה הוא יעד להפגנות שטנה בהשתתפות ראש עיריית עפולה. במקרה זה, כמו במקרים רבים אחרים שפורסמו מאז אוקטובר, לא רק אזרחותם הישראלית לא עמדה לזכותם של פלסטינים ופלסטיניות, אלא גם היותם אזרחים נורמטיביים לכאורה – סטודנטים,

אי-אפשרותה של לאומיות ישראלית. אם העדפת המונח "ממלכת" על פני "לאומי" נבעה, לטענת קידה, מההכרה במציאות הדו-לאומית, הרי שכלל שהאידיאולוגיה הממלכתית סימנה את גבולות האזרחות בישראל, היא עשתה זאת תוך הותרת האזרחים הערבים בחוץ. בשנים הראשונות ההבחנה בין הפנים לחוץ נקבעה על בסיס גבולות הממשל הצבאי (1944–1966). בעקבות ביטול הממשל הצבאי וכיבוש השטחים נוצר צורך לשרטט מחדש את הגבולות החברתיים, הלאומיים והאזרחיים. במיוחד עלה הצורך להבחין בין הפלסטינים תושבי הקו הירוק (ערביי 48) לבין הפלסטינים בגדה המערבית וברצועת עזה (ערביי 67). גבולות האזרחות הממלכתית נדרשו להכיל את הראשונים, דבר שבא לידי ביטוי גם בהתארגנות הפוליטית החדשה בחברה הערבית ובתביעתה להכיר בו זמנית באזרחותם ובלאומיותם. אבל, כפי שרבים מהם כבר יודעים, זו נותרה אזרחות על תנאי.

השאלה "מי אנחנו?" רלוונטית מתמיד

במחקר מתמשך שעורכים ד"ר מוחמד מסאלחה ואנוכי אנו מבקשים להתעמק במשמעויותיה של האזרחות דרך הנעשה במערכת החינוך. לפני כשני עשורים התמקדנו בבתי ספר ייחודיים בחברה הערבית, שבדומה למתרחש בחברה היהודית קמו ונוהלו מתוך מעורבות של הורים, חלק ניכר מהם בנות ובני מעמד הביניים. אולם מעבר לדימיון, שניכר ביישום העיקרון הפוליטי של בחירת הורים בהצבת הילדים במרכז ובתוכנית לימודים המכוונת לטייב את הכישורים של הבוגרות והבוגרים בשוק עבודה ניאור-ליברלי, בתי ספר אלה התאפיינו בדגש על טיפוח הזהות הפלסטינית של התלמידים. בתי הספר השונים הציגו דרכים שונות להשיג זאת, אולם המשותף לכולם היה האתגור של משטר האזרחות הישראלי התובע מהאזרחים הפלסטינים להכיר תודה למדינה על זכויות האזרחות האינדיבידואליות ("ליברליות" בלשונו של יואב פלד) שמהן הם נהנים לכאורה. הממצאים שלנו העידו שהניתוח של פלד היה אופטימי מדי. ההורים ואנשי החינוך שהיו מעורבים בהקמת בתי הספר האלה תבעו את הזכויות שלהם כאזרחים, כפי שעשו מסמכי החזון הערביים שפורסמו בעשור הראשון של המאה ה-21, ואילו המדינה השיבה להם בחקיקת חוק יסוד: ישראל – מדינת הלאום של העם היהודי (2018). במילים אחרות, שיח האזרחות הממלכתי הבטיח את ייחודה

הדילמה הבאה לידי ביטוי בפער בין גבולות הלאומיות לגבולות הפוליטיים של היחידה המדינית לא פסחה על התנועה הציונית. לטענתו של ניר קידה, בספרו **התפיסה האזרחית של דוד בן גוריון** (2009), הבחירה של בן גוריון עוד בראשית המאה ה-20 במונח "ממלכתיות" כדי לתאר את המוסדות הציוניים הלאומיים לא הייתה אקראית, והיא נבעה לא רק מהיעדר מונח מוסכם בעברית למדינה. לטענת קידה, בן גוריון מצא קושי באימוץ המונח "לאומי" כמתאר את המוסדות המדינתיים או מעין-מדינתיים, מונח שבמדינות המערב משקף את הסימביוזה בין הקולקטיב הלאומי לזה האזרחי. הוא העדיף, אם כן, לתרגם את המונח המקביל ברוסית שביטא את מרכזיותה של המדינה בשימור היציבות החברתית וכסוכנת מודרניזציה, ולאור האופי הרב-אתני של החברה, כסוכנת של אינטגרציה חברתית. אם בתחילה היה המושג "ממלכת" בבחינת מושג תיאורי, עם הכרזת הריבונות "ממלכתיות" הייתה למושג נורמטיבי, ביטוי לתודעת הריבונות. בכך, לא רק שהוא הצביע על

דלאל אבו אמנה. ציוף שהוביל לרדיפה. (Sabren zoabi, via Wikimedia Commons)

מכלל זרמי החינוך זיהינו הבדל משמעותי באופן שבו יהודים וערבים מדברים על האזרחות. בעוד שעבור היהודים המונח חופף להזדהות הלאומית עם המדינה, עבור ערבים "אזרחות" היא מונח מורכב ובעייתי.

אנחנו? חשובה מתמיד. מצד אחד, התקפת החמאס לא פסחה על אף איש או אישה שנקרו בדרכה בשל מוצאם או לאומיותם. רבים בישראל מיהרו להדגיש כי יהודים, ערבים וזרים היו קורבן למתקפה, ובכך ביקשו להצביע על קיומו של גורל ישראלי משותף. בה בעת הסתבר, למשל, כי בין ההרוגים מאחת מתקיפות הרקטות היו ילדים תושבי כפר בדואי שבו אין מרחבים מוגנים, וכי שמות החטופות והחטופים הערבים (וגם האזרחים הזרים, מהגרי העבודה) לא הוזכרו במידה שווה לאלה היהודים. במציאות החדשה של מלחמת ה-7 באוקטובר, יוזמות לתמיכה וסיוע לתושבי הדרום, חלקן נעשו בשיתוף יהודי-ערבי, נדרשו להציג את עצמן כ-אפוליטיים, כביטוי של חברה אזרחית בריאה. בה בעת, במרחב הפוליטי שימשו הפיקוח והניטור של אזרחיות ואזרחים ערבים כלי בשרטוט גבולות ההכרה במקומם בחברה ובקביעתם מחדש של גבולות הממלכתיות. ■

ד"ר גל לוי הוא פעיל חברתי וחוקר בתחום מדע המדינה וחבר סגל ההוראה במחלקה לסוציולוגיה, למדע המדינה ולתקשורת באוניברסיטה הפתוחה.

של הממלכה ללאום היהודי, ונותר צר מלהציע לאזרחים הערבים חלק בה.

במחקר נוסף ביקשנו לעמוד על תפיסת האזרחות של מבוגרים ומבוגרות צעירים והשפעתם של לימודי האזרחות על תפיסות אלה. מול הויכוח הרווח בציבור ובאקדמיה על תוכנית הלימודים באזרחות והקונפליקט הפוליטי סביבה, תהינו מה לומדים ומה מלימודי האזרחות נותר בזיכרון. בראיונות עם הבוגרות והבוגרים הצעירים מכלל זרמי החינוך זיהינו הבדל משמעותי באופן שבו יהודים וערבים מדברים על האזרחות. בעוד שעבור היהודים המונח "אזרחות" היה שקוף וחופף להזדהות הלאומית עם המדינה, עבור בוגרות ובוגרים ערבים "אזרחות" היא מונח מורכב ובעייתי. מונח זה ממחיש להם את הפער בין המיקום שלהם בחברה הישראלית לבין רעיון המדינה הדמוקרטית המבוסס על עיקרון האזרחות המודרנית ואת המכשולים הניצבים בפניהם בדרך.

בימים אלה, שבהם הסיסמה "ביחד ננצח" מקיפה אותנו מכל עבר, ובשם הממלכתיות, אנחנו נדרשים לשים בצד את המחלוקות שקדמו ל-7 באוקטובר, השאלה "מי הם

צעירים יהודים וערבים במהלך מפגש שבועי שארגן פלסטיני מהגדה המערבית במסגרת פעילות של דר'קיום, 2015 (FLASH90 / נתי שוחט)